

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Farsça Kaynaklara Göre Safevi Şah Abbas (1587-1629) Döneminde Siyasi İltica, “Han Ahmet Gilani ve Celaliler Örneği”

Political Asylum and Its Impact On Iran-Ottoman Relations During The Safavid Shah Abbas (1587-1629) Period: “The Case Of Sheykh Ahmad Gilani And Jalalies” According To Persian Sources

doi: 10.58646/bengi.1425600

Geliş/Received: 25 Ocak 2024

Kabul/Accepted: 17 Şubat 2024

Khosrow Khajenoori* - **Maryam Akbari Noshad****

Özet

Bu araştırma, Şah Abbas (1587-1629) döneminde Osmanlı Devleti ile İran’a sığınan siyasi mültecilerin iki ülke ilişkilerine etkisini, Farsça yazılan kaynakları esas alarak araştırmayı amaçlamaktadır. Safevi hükümetinin kuruluşundan itibaren “Şiilik” İran’ın ana mezhebi haline gelmiş ve bu süreç, Safeviler ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerde belirleyici hale gelmiştir. İki ülkenin mezhepsel farklılıkları karşıt politikalar geliştirmiş ve dönemin şartları altında karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. İktidara muhalif grup ve kişiler, yönetimi ele geçirmek isteyenler veya mutlak yönetimin ölüm tehdit ve tehlikesinden kurtulmak isteyenler Osmanlı Devleti ya da Safevilere sığınarak ülkelerin politikasında etkili olmuştur. Siyasi sığınma taleplerinde; iç anlaşmazlıklar, dini çekişmeler, müttefik kazanma ve intikam alma gibi faktörler de etkili olmuştur. Bu çalışmada, Şah Abbas döneminin önemli iltica meselelerinden olan Han Ahmet Gilani’nin Osmanlı Devleti’ne; Celalilerin de

* **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr., İran İslami Azad Üniversitesi Öğretim Üyesi, e posta: Khajenoori6@gmail.com, ORCID.0009-0008-0856-2629.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: Maryam.akbarinoshad2012@gmail.com, ORCID.0000-0001-6791-7401.

Atf/Citation: Khajenoori, K. - Akbari Noshad, M. (2024). Farsça Kaynaklara Göre Safevi Şah Abbas (1587-1629) Döneminde Siyasi İltica, “Han Ahmet Gilani ve Celaliler Örneği”. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi. 2024 (1), 172-186.

Safevilere sığınmasına, İran kaynakları ekseninde yer verilecektir. Bu araştırma, ilticanın siyasi ve sosyal rekabetin artmasına neden olduğunu, mültecilerin rakip hükümetlerin baskı aracı haline geldiğini ve Osmanlı ile İran arasındaki savaşlara sebebiyet verdiğini bize göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şah Abbas, Siyasi iltica, Osmanlı, Han Ahmet Gilani, Celaliler.

Abstract

This study seeks to explore the influence of the political refugee dilemma within the Ottoman Empire and Iran throughout the rule of Shah Abbas (1587-1629) on the bilateral relations between the two nations, drawing from Persian sources. Following the inception of the Safavid regime, “Shiism” emerged as the predominant sect in Iran, a development that significantly shaped the dynamics between the Safavids and the Ottoman Empire. The sectarian differences of the two countries caused them to develop opposing policies and confront each other under the conditions of the period. Groups and individuals opposed to the government, those who wanted to take over the government or those who wanted to escape from the threat of death and danger of absolute rule sought refuge in the Ottoman Empire or the Safavids and influenced the politics of the countries. Internal conflicts, religious strife, gaining allies and revenge were also factors in political asylum claims. This research delves into the asylum cases of “Khan Ahmad Gilani” in the Ottoman Empire and the “Jalalids” in the Safavids during the Shah Abbas Period, pivotal issues in understanding the dynamics of the time based on Persian sources. The study underscores that asylum-seeking intensified political and social tensions, with refugees serving as instruments of pressure between rival governments and in certain instances, sparking conflicts between the Ottoman Empire and Iran.

Keywords: Shah Abbas, Political Asylum, Ottoman Empire, Khan Ahmad Gilani, Jalalids.

Giriş

Farsça Kaynaklara Göre Safevi Şah'ı Abbas (1587-1629) döneminde Siyasi İltica, “Han Ahmet Gilani” ve “Celaliler Örneği” araştırma konusuna geçmeden önce “Mülteci” ve “Sığınmacı” kavramlarına değinmenin konuyu anlamak ve anlamlandırmak açısından önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

Mülteci veya sığınmacı kavramı ile ilgili literatürde çok farklı tanım ve tanımlamalar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar bu iki kavramı aynı anlamda kullanılırken, bazıları ise mülteci ve sığınmacı kavramlarına farklı anlamlar yüklemektedir.

Uluslararası Mülteci Örgütü tarafından 1947 yılında alınan karara göre mülteci; “*Trk, tabiiyet, politik düşünde ve dinî inançlarından dolayı zulme uğrayan ya da tabiiyetinde bulunduğu ülke tarafından korunma imkânı bulunmayan kişiler*” için kullanılan bir kelime olarak ön plana çıkmıştır (Çaşın, 2013: 1377).

1951 yılında çıkarılan Cenevre Sözleşmesi'ne göre mülteci; “*ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi*” şeklinde tanımlanmıştır (<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/179-199.pdf>, Erişim Tarihi: 10.02.2024).

Başka bir tanıma göre mülteci; “*ülkesinde, kişi olarak ırkıdan dolayı, sosyal konumu ve siyasal düşüncesinden dolayı veya ulusal kimliği nedeniyle kendini baskı altında hissedip, kendi devletine olan güvenini kaybeden, kendi devletinin ona tarafsız davranma imkânını kaybettiği düşüncesine kapılıp, ülkesini terk edip, başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunup, sığınma talebi o ülkenin yetkilileri tarafından kabul edilmiş kişidir*” (Akbatır, 1996: 2).

Sığınmacı ise, mülteci statüsü almak için daha başvuru yapmamış ya da yaptığı başvurusu henüz kabul edilmemiş kişilere denilmektedir. Diğer bir deyişle mülteci, mülteci statüsünü hukuken kazanmış yabancı kişileri belirtirken, sığınmacı ise mültecilik statüsü incelenen ve bu yüzden geçici bir korumadan yararlanan yabancıları belirtmektedir. Sığınma hakkı ve bu hakkın sonucu olarak mülteci olma, hukuki bir statünün kazanılmasını ifade ederken; sığınma hakkı ile sığınmacı olmak ise, hukuki bir statüsünün kazanılmasından çok fiili ve kısa süreli bir barınma halini ifade etmektedir (Çalık, 2014: 121-122).

Sığınma, İran ve dünyanın birçok ülkesinde eski zamanlardan beri var olan bir olaydır. Hükümetin gücüne karşı koymada kendini zayıf ve mağlup hisseden veya bir günah ya da

hata işlemiş olan, affedilme ümidi olmayan ve korkan herkes güvenliğini sağlamak için uygun bir yer ararken sığınmak zorunda kalmıştır. İltica, özellikle sosyal sınıfların belirginleşmesiyle birlikte ortaya çıkan, bireysel ve grup otoritesinin tanınması yanı sıra yaygınlaşan ve içeridekilerle dışarıdakiler arasındaki çatışmaların artmasıyla beslenen bir olgudur.

Genel olarak, siyasi mülteciler, hükümetleri tarafından siyasi nedenlerle zulüm gören insanlardır. Kendi hükümetleri tarafından zulüm gören insanların başka bir ülkeye sığınması ile mülteci sorunu ortaya çıkmıştır (Behnamfar, 2011: 38). Bu çalışmada politik sığınmacıların Osmanlı ve Safevi devletlerarasındaki ilişkilerde rolüne yer verilecektir.

1. Han Ahmet Gilani'nin Osmanlı'ya İlticası

Hicri 10-11. yüzyıllarda İran'da Safevi Devleti'nin (1501-1736) kurulmasından sonra, Anadolu'daki hâkim güç konumundaki Osmanlı ile eşzamanlı olarak iki ülke arasında ilişkiler başlamıştır (Gündüz, 2008: 457-459). Bu dönemde Osmanlı Devleti, topraklarını Doğu Avrupa'ya kadar genişletmiş ve Küçük Asya bölgesinde güçlü bir imparatorluk durumuna gelmiştir. Safevi Hanedanı'nın kurucusu Şah İsmail (1501-1524) (Gündüz, 2010: 256), Akkoyunlu Hükümeti'ni (1340-1514) sonlandırmayı, iç savaşları bastırmayı ve Şii mezhebini resmileştirmeyi başarmıştır (Sümer, 1989: 270).

İki devlet arasındaki ilişkiler dini, geleneksel, kültürel ve coğrafi yapılarına dayanıyordu. Çatışma ve iç çekişmelerle dolu bu dönemde taht talipleri ve iç isyancılar, düşman bir ülkeye sığınarak iki ülkenin tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Üst düzey yetkililerin ve şehzadelerin mülteci statüsü, iki ülke arasında ortak bir konu haline gelmiş ve diplomatik ilişkilerde karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Safevi döneminde siyasi mültecilerin rollerinin ve etkisinin; bireysel koşullara, belirli zaman dilimine ve genel siyasi manzaraya bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Safevilere muhalif gruplar Osmanlı Devleti'ne sığınırken, Osmanlı'ya muhalif grupların Safevilere sığınması, iki ülke politikalarının belirleyicisi konumuna gelmelerine yol açmıştır.

Safevi Devleti'nde Gilan (Huart, 1945: 782) hükümdarlarından biri olan Kiyaiyan Hanedanı'nın (1389-1592) son emiri Han Ahmed, Gilani (1535/6)'de doğmuştur (Aydoğmuşlu, 2011: 3). Babası Karkiya Sultan Hasan, kardeşi Seyit Ali Karkiya'nın yerine geçerek Bey Piş'in yönetimini devralmıştır. Sultan Hassan 1533'te vebadan ölmüş ve bir yaşındaki oğlu Han Ahmet, Sultan Hasan'ın generali Amir Abbas'ın çabaları ve ikinci Safevi Şahı Tahmasab (1524-1576)'ın onayıyla babasının yerine geçmiştir (Türkmen, 2008: 110).

Şah Abbas'ın tahta geçmesiyle (1588), merkeziyetçi bir yönetim kurma eğilimi ve yerel yönetimlerin dağılması nedeniyle Safeviler ile Han Ahmet arasındaki ilişkileri

konusunda yeni bir sayfa açılmıştır. Şah Abbas, Gilan’ı almaya karar vermiştir. Gilân bölgesi başkent Kazvin’e yakın olduğundan Osmanlıların buraya yerleşmeleri ciddi bir tehdit oluşturabilecekti. Bundan endişe eden Şah Abbas, yaşanan bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti’ne karşı bir diplomatik taarruz başlatmıştır (Aydoğmuşlu, 2011: 3) Şah Abbas’ın bu eyleminin çeşitli sebepleri vardı ama konumuza dâhil olmadığı için üstünde durmayacağız (Parsadust, 2009: 159-160). Dönem olayları kapsamında Hoca Mesih (1589) bakanlık görevinden alınmış ve yerine Han Ahmet’in Osmanlı Hükümeti ve Rusya ile ilişkilerinde önemli rol oynayan Hoca Hissamuddin Lengeroudi yerine atanmıştır (Seccadi, 1990: 155-156). Ayrıca, Ustaclu (Bakır, 2017) ve Şamlu (Bazgir, Sevageb, 2015: 19-48) kabilelerinin bazı emirleri Kazvin’den Gilan’a kaçmış ve Han Ahmet’in yanında ilticada bulunmuştur. Safevi sarayı onların teslim edilmesini istedi fakat Han Ahmet bu istekleri reddetmiştir. Han Ahmet, Ustacluların önemli fertlerinden olan Mehmet Şerif Han Çavaşlu’yu Şah Abbas’a teslim etmemekle kalmamış, onu Şirvan üzerinden İstanbul’a göndererek hacca gönderildiğini iddia etmiştir (Nevai, 1971: 14; Seccadi, 1990: 155-156).

Han Ahmet, Şah Abbas’ın öfkesini yatıştırmak için kendisine hediyeler ve adaklarla birlikte bir temsilci göndermiş ve bu hareketinden bir sonuç alamayınca 1589’da veziri olan Hoca Hissamuddin Lengeroudiyi Karkiyailar tarafından Rusya’ya göndermiştir. Onlar, Ruslar ile siyasi ve ticari ilişkilerin gelişimi ve dostluk kurmak istediklerini beyan etmiştir. 1589 yılının Mayıs ayında Han Ahmet’in elçileri Kremlin Sarayı’nda Rus Çarı Feodor İvanoviç ile iki kez görüşme yapmıştır (Fahte Cubne, 2004: 142). Elçiler, 1590 yılının Haziran ayında Çar’dan bir mektup ve hediyelerle birlikte Han Ahmet’in yanına dönmüştür. Rusya’nın en etkili adamı olan Boris Feodorovich Godunov (yaklaşık 1551-1605) Han Ahmet’e bir mektup ve hediyeler göndermiştir (Felsefi,1960:1033). Aynı yıl (1590) Han Ahmet, Hoca Hissamuddin Lengeroudi’yi İstanbul’a Osmanlı İmparatorluğu’nun Sultanı III. Mehmet’in (1595-1603)yanına göndermiştir. Padişaha, Kazvin’in fethine kalkışmaları durumunda Gilan bölgesini Osmanlı askeri kuvvetlerine tahsis edeceğini ve Osmanlı ordusuna destek olacağını belirtmiştir (Fahte Cubne, 2004: 143). Şah Abbas’ın öfkesine yanıt olarak Han Ahmet, Hoca Hissamuddin Lengeroudi’yi Hac törenini gerçekleştirmek için İstanbul’a gönderdiğini iddia etmiştir. Fakat İran ile Osmanlılar arasında bir süre barış sağlandıktan sonra Han Ahmet’in Safevi hükümetine ihanetinin doğruluğu kanıtlanmıştır (Seccadi, 1990: 155-156).

1591’de Şah Abbas, oğlu Safi Mirza için Han Ahmet’in kızı Han Begüm ile evlenmesi için Molla Celal Münecim Yezdi’yi Gilan’a göndermiştir. Ancak Han Ahmet bu evliliği kabul etmemiştir (Münecim Yezdi, 1987: 107). Kısa bir süre sonra aynı yılda Fuman

şehrinin valisi Ali Bey Sultan, Şah Abbas'ın kışkırtmasıyla Han Ahmet'in atadığı Vali Muhammed Emin Han'a saldırarak o vilayeti almıştır (Fahte Cubne, 2004: 143-144).

Şah Abbas, Han Ahmet ile görüşmesi için 3 Nisan 1591'de Molla Celal Münecim Yezdi'yi bir kez daha Gilan'a göndermiştir. Han Ahmet, Şah Abbas'a itaat ettiğini ilan etmiş ve kızını (3 Haziran 1591)'de Safi Mirza ile evlendirmiştir. Han Ahmet, Gilan'a sığınanların bir kısmını Şah'ın onları öldürmemesi şartıyla Şah'ın yanına göndermiştir. Ancak Şah Abbas, Kazvin'e (Bazin, 2022: 154-155) ulaşmadan hepsini öldürmüştü ve bu durum iki taraf arasındaki ilişkileri bozmuştur. Bu olayların ardından Temmuz 1591'de Han Ahmet, Moskova'ya Rus Çarı Feodor İvanoviç'e bir heyet göndermiş ve Osmanlı Padişahı III. Murad'a (1574-1595) bir mektup göndererek ondan Şah Abbas'ın Gilan'a saldırmasını istemiş (Felsefi, 1960: 159; Fahte Cubne, 2004: 145). Şah Abbas 1592'de, Han Ahmet'ten onunla buluşmak için Kazvin'e gitmesini istemiştir. Fakat Han Ahmet bunu yapmayı reddetmiş, Şah Abbas, Azerbaycan ve Tevaliş ordusuyla birlikte Gilan ve Erdebil'in bazı komutanlarını ona karşı göndermiştir (Esterabadi, 1985: 153). Han Ahmet de savaşa bir ordu göndererek Rusya Çarı Feodor İvanoviç'ten askeri yardım istedi ve tüm parasıyla Lengrod'a gitmiştir. Kanlı Kışkale Savaşı'nda (5 Temmuz 1592), Han Ahmet'in birlikleri yenildi ve kendisi İran kuzeyinde olan Rudsar'a kaçmış ve Gilan (1592)'da Şah Abbas tarafından ele geçirilmiş ve Şah Abbas 23 Temmuz'da bir ferman yayınlamıştır.

Bu ferman üzere Gilan halkını yatıştırmak için valilerin ve yer sahiplerinin keyfi vergiler almasını yasaklamıştır. Bir süre sonra Han Ahmet'in Kia Feridun adlı emirlerinden biri ona ihanet etmiş ve ailesini Şah Abbas'a göndermiştir (Türkmen, 2008: 451). Han Ahmet ailesini deniz kenarında beklemiş, ancak ailesinden haber alamayınca 1592'de birkaç arkadaşıyla birlikte Şirvan'a kaçmış ve Şamahı şehrine yerleşmiştir. Han Ahmet, Şamahı'dan Moskova'ya bir büyükelçi göndermiş ve Buris Gudunov ile Rus Çar'ından Gilan'ı ele geçirmesine yardım etmesini istemiştir. Aynı zamanda Hoca Hıssamuddin Lengeroudi'yi Osmanlı sarayına göndermiş ve Sultan III. Murad'dan kendisi ile Safevi mahkemesi arasında arabuluculuk yapmasını istemiştir. Bazı kaynaklarda Han Ahmet'in bizzat Şirvan'dan İstanbul'a giderek Sultan III. Murad'a gittiği belirtilmektedir. (Fahrai, 1975: 232).

Han Ahmet gemiye binip Şirvan'a gitmeden önce Şah Abbas'tan, Şah'ın Han Ahmet'e şefkat göstereceği, onu tekrar vali edeceği ve intikam peşinde olmadığını anlatan bir mektup almıştır. Her halükarda Han Ahmet, Şah'ın mektubuna ilgi göstermemiş ve onun bu davranışını bir hile olarak algılamış ve Gilan'da olan Lahican'dan Şirvan'a gitmiştir. Han Ahmet Şirvan'da ikamet ederken veziri Hoca Hıssamuddin Lengeroudi'yi Osmanlı Sultanı

III. Murad’a göndermiştir. Bu yardım talebi üzerine III. Murad, Şah Abbas’a bir mektup yazarak ondan Han Ahmet’in tekrardan İran’a dönmesi ve Gilan hükümetinin başına geçmesini istemiştir. Şah Abbas bu mektuplara epey sinirlenmiştir. Osmanlı elçisini öldürmek bile istedi fakat sinirine hâkim olarak saygılı bir mektup yazmıştır. Bu mektupta Gilan bölgesine Ahmet Han’ın isyanını bastırmak için gittiğini söylemiştir. Bu kapsamda Şah, III. Murad’ın isteğini reddetmiştir. Şah Abbas, Han Ahmet’in Osmanlı sultanının güvendiği biriyle onun yanına gitmesini istemiştir. Ayrıca, Han Ahmet’in sadakate aykırı olan hareketini hoş görmediği için Gilan değil de ona şayeste olan bir eyaletin verilmesini vaat etmiştir (Nevai, 1974: 30).

Han Ahmet bunlara rağmen Osmanlı padişahına hediyeler göndererek ondan kendisi ile Şah Abbas arasında arabuluculuk yapmasını istedi. Ayrıca, Osmanlı Devleti’nin Sadrazamı Sinan Paşa ve bazı vezirlerine başvurarak Şah Abbas nezdinde arabuluculuk yapmalarını istemiştir. Ancak Şah Abbas bu mektuplara teveccüh etmeyip Osmanlı padişahına verdiği cevabın aynısını onlara da göndermiştir. Han Ahmet’in Şah Abbas’ı ikna etme çabaları bir sonuca varmadı. Han Ahmet 1596’da Bağdat’ta ölmüştür. Han Ahmet’in isyanından sonra Gilan bölgesi, Şah Abbas’ın güvenilir halkı arasında paylaştırılmış ve bazı bölgeler, savaş sırasında Şah’ın tarafında yer alan Han Ahmet’in ordusundaki bir takım liderlere dağıtılmıştır (Esterabadi, 1985: 154).

2. Celaliler’in Safeviler’e İlticası

Çaldıran savaşı (1514) ve Safevi Hükümetinin yenilgisi, Osmanlı etkisinin Anadolu’nun doğu bölgelerine yayılmasının başlangıcı olmuştur. Ancak bu bölgelerde yaşayan göçebe Türkmenlerin bir kısmı, Osmanlı Devleti’nin bu bölgelerde daha fazla kontrol sağlama çabalarından rahatsız olmuşlar, bu memnuniyetsizlik ve öfkelerini merkezi yönetime karşı isyan ve aşiret isyanları şeklinde göstermişlerdir. Bu isyanlar tasavvuf tarikatlarının faaliyetlerinin onlar üzerinde tesir etmesi için uygun şartlar ve koşullar sağlamıştır. Türkmen aşiret reislerinin hoşnutsuzluğundan yararlanan tasavvuf tarikatları, onları kışkırtmak için büyük çaba sarf etmiştir. 1520 yılında bugünkü Yozgat olan Bozok bölgesinde Mehdiliği tebliğ eden Şeyh Celal adında bir şahsiyet ve çevresinde birçok taraftar toplanmıştır. Bu müritlere “Celalî” denirdi ve sayıları yirmi bin civarındaydı. Celal, hapisneden çıktıktan sonra Sultan Selim Mısır’dayken faaliyete geçmiştir. Kendisinin Şah İsmail yanlısı olduğunu söyleyerek etrafında birçok taraftar toplayıp sayısız başarıya imza atmıştır (Türkmen, 2008: 766).

Celâlîlerin (İlgürel, 1993: 252-257) ortaya çıkışı Osmanlı Devleti tarihinde önemli bir olay olarak kabul edilmiş ve bundan sonra Bab-i Ali'den itaat etmeyenlere Celâlî adı verilmiştir. İskender Bey bu isimlendirme hakkında şunları yazar: “*Osmanlılar, dönemin hükümdarına karşı isyan edip vilayeti yağma ve talanla meşgul olan topluluğa genellikle “Celâlî” demekteydiler. Celâlî isminin olumsuz yanı, bu aşiretin Celâlî'nin tecellileri olduğu ve kurumlarında merhamet ve mağfiretin bulunmadığı düşüncesindedir*” (Türkmen, 2008: 766-769).

Bu isyanların liderleri belirli bir toplumsal sınıftan olmayıp, her biri farklı dönemlerde Anadolu halkını etkilemiş ve Osmanlı hükümetine karşı büyük isyanlar çıkarmıştır. İlerleyen yıllarda Osmanlı sarayının yozlaşmasından bıkmış, Anadolu halkının sefalet ve yoksulluğundan mustarip olan, devlete bağlı ordunun ileri gelenleri ve komutanları, “Bab-ı Ali” ile bağlarını kesmeye çalışmışlardır. Bu kesime de Celâlî denilmiştir. Tabiri caiz ise “Celâlî” hükümetin siyasi muhaliflerinin çoğunu içeriyordu ve hükümetle sorunları olan herkes bu grupta yer almak istiyordu. Osmanlı Padişahı Mehmet III. (1595-1603) döneminde, ülkenin iç istikrarsızlığı, farklı alanlarda peş peşe gelen yenilgiler, son yarım asırda ağırlaşan ekonomik ve sosyal problemler, çok sayıda grubun isyan ve başkaldırmalarına yol açmıştır.

Osmanlı tarihinde “Celâlî” isyanı olarak adlandırılan bu isyanların en ünlüsü Kara Abdülhalim (ö.1602) isyanıdır. Karayazıcı olarak da bilinen bu şahsiyet, Sivas'a gönderilen bir sancak beyinin varlığını kabul etmemiştir. Karayazıcı topladığı kuvvetlerle kendisine saldırmak için gelen yeni Sancak Bey'ini öldürmüştür. İsyani bitirmek için Osmanlı veziri Sinan Paşa-zade Mehmed Paşa Karayazıcı'ya bir sancak beyliği vererek onun eşkıyalığını ve yağmasını durdurmaya çalışmıştır. Ancak fırsatı kaçırmak istemeyen Karayazıcı, hükümeti Mehmed Paşa'yı görevden almaya zorlamış ve Edirne'yi işgal ederek kendisini hükümdar ilan etmiştir. Kısa bir süre sonra Sultan Mehmet III.'ün ölümüyle Taval Ahmet'in ayaklanmasına işaret edilebilecek Celâlîler için yeniden bir fırsat doğmuştur (İlgürel, 2001: 482-483).

Sultan I. Ahmed (1603-1617)'in saltanatının ilk zamanlarındaki kaos ortamından istifade ederek isyan ve ayaklanmalar gelişmiştir. Sultan Ahmet, özetlemek gerekirse, ilk olarak 1605 yılında isyanı önlemek için “Şehr-i Zor “ Beylerbeyliğini Ahmet'e tahsis etmiştir (Uzunçarşılı, 1990: 136). Bu şartlara göre Osmanlı Devleti, durumu istikrara kavuşturduktan sonra, faaliyet alanı bir ölçüde genişleyen Celâlî isyanlarıyla başa çıkmak için özel tedbirler almıştır. Bu kapsamda Sadrazam Murad Paşa, Celâlîleri bastırmak için bölgeye daha çok asker göndermiştir. Aynı sıralarda padişahın özel muhafızlarından Kalenderoğlu olarak

bilinen Mehmed, Celâlilerin tarzını takip ederek Anadolu topraklarının bir bölümüne akınlar yapmaya başlamıştır (İlgürel, 2001: 256-257).

1608 yılında Murad Paşa ile Celaliler arasında şiddetli bir savaş çıkmış ve bunun üzerine Kalenderoğlu yenilip takibe alınmış ve kayıplar vererek doğu Anadolu’ya kaçmıştır. Bayburt civarında gösterdiği küçük bir direnişten sonra ağır bir yenilgiye uğrayarak İran topraklarına çekilmiştir. Bunun üzerine Celaliler İran sınırlarına girerek Erivan (Revan) hükümdarı Emir Güne Han kaçır’a bir elçi göndererek Şah Abbas’tan iltica talebinde bulunmuştur.

Bu istek üzere, Şah Abbas, onların “şahsevenlik” beyanlarını kabul ederek, onların resmi memur olarak karşılanmalarını emretmiştir. Şah Abbas’ın emrindeki İtimadül-Devle lakaplı Hatem Bey, tam yetkili bir heyetin başında onları karşılamaya gitmiştir. Şah, düşmanın bir grup yiğit savaşçısının kendisine sığınmasından memnundu ve Mehmed Paşa Kalenderoğlu ve komutanlarına saygı, iltifat olarak adak ve değerli cübbelerle mektuplar göndermiştir.

Celalilerin, yaklaşık on bin piyade ve silahlı atlı ile Safevi topraklarına girişleri ve Tebriz’de karşılaştıkları sıcak ve benzersiz misafirperverliğin yanı sıra Celalî reislerinin İsfahan’da Şah ile gerçekleştirdikleri görüşme, Safevi Hükümeti’nin asıl hedeflerinin ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Hatırlanmalıdır ki Celaliler, daha öncesinde Anadolu ve Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde uzun bir süre boyunca karışıklığa ve kargaşaya yol açmıştır. Bu durum, Celalilerin İsfahan’da Şah ile görüşmesinin kabul edilmesinin ardında yatan gizli amaçların sorgulanmasına neden olmuştur. Ancak bu dönemde Sultan III. Mehmet’in hükümetinin zayıflığı nedeniyle saldırıları yoğunlaşmıştır. Bu padişahın saltanatı döneminde Türkmen ve Yeniçeri unsurları arasındaki çekişme artmış ve bu nedenle hükümetin politikalarından memnun olmayan askeri komutanlar bile Celalilere katılmıştır. Bu koşullar, Safevi hükümdarlarının titiz gözleminden kaçmamıştır. Özbekistan’ı püskürten ve hatta Maverâünnehir bölgesindeki Safevi yanlısı grupları güçlendirerek siyasi nüfuzunu genişleten Şah Abbas, babası Sultan Muhammed Hudabende (1578-1587) zamanında kaybedilen ve Osmanlıların elinde olan batı topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Aynı yıllarda önce Nihavent, ardından Tebriz ve Erivan’ı geri almıştır. Bu eylemler, III. Mehmet’in hükümetinin iç karmaşası, Celalî ve diğer isyancı bölgelerin isyanları ile meşguliyet zamanında ve aynı anda Avusturya ile savaşın devamında gerçekleşmiştir (Türkmen, 2008: 771-777). Hatta yerine geçen I. Ahmed bile genç yaşı nedeniyle saltanatının başlarında devlet işleriyle ilgili faaliyet ve işlemleri bizzat yürütemiyor

ve işlerin çoğunda başka yetkililerin etkisi altında kalmıştır. Böyle bir durumda Celalîlerin sığınması ve iltica meselesi tesadüf olamazdı. Bu durum Şah Abbas'ın titiz ve tertipli bir politikası sonucunda elde edilmiştir.

Osmanlı siyasi muhaliflerinin kabulü, Safevi hükümetinin bu konuyu kullanma yetkisinin yanı sıra işgal altındaki bölgeleri bir baskı kaldırıcı olarak geri alma ve mütareke müzakerelerine kendi şartlarını dayatma yetkisi olarak görülüyordu. Aşiretler ittifakını bozma ve başarısız olan aşiretleri komşu ülkelerden devşirme politikasından, bu kişilerin yeni “Şahseven” teşkilatında istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Şah Abbas'ın üçüncü hedefi, Kürdistan yöneticilerini bastırmak için Celalîleri kullanmak olmuştur. İsfahan'daki kutlama töreninden sonra Şah, Mehmed Paşa'ya diğer bazı soylularla ve İran'ın Doğu Azerbaycan bölgesinde olan Meraga hükümdarı Kubad Han Makri ile birlikte Kürtlerin olduğu Diyarbakır ve çevresine kadar gitmelerini emretmiştir. Bu bağlamda Kürtlerin kabul ve itaati suretinde onlara katılmasını ve aksi takdirde onları püskürtüp varlıklarının Celâlîlere verilmesini istemiştir (Türkmen, 2008: 782). Ancak herhangi bir eylemden önce Celâlîlerin iskânı konusuna öncelik verildi ve bu nedenle, büyük bir kısmını İran'ın kuzey batısında Urumiye'ye yerleştirmiştir. Osmanlı hükümeti Celalî isyancılarının tehlikesini ve Safevi hükümeti tarafından suiistimal edildiğini fark etmiştir. Şah Abbas'ın bu tavrını önlemek için Osmanlı hükümeti bir fermanla Celalî isyancılara af ilan etmiştir. Celâlîler ile ilgili yeni siyasetin duyurulması ve onların kazanılması, bir kısmının geri dönmesine neden olmuştur (Sümer, 1992: 181). Ancak yine de bazı insanlar çeşitli nedenlerle Safevi topraklarında kalmayı tercih etmiş ve daha sonra başka bölgelere taşınmıştır.

Anadolu'da Celalîler çok sayıda gruptan oluşuyordu ve bunların sayısı on binden fazla bir grup İran'a gelmiştir. Celalîlerin masrafları Safevi Devleti tarafından karşılanmıştır. Bu gruplar, mal ve varlıklarına Osmanlı Devleti tarafından el konulması ve müsadere edilmesi nedeniyle, birçok kez Şah Abbas tarafından mali olarak desteklenmiştir (Türkmen, 2008: 778).

Celalîlerin iltica etmesinden kısa bir süre sonra gelişen şartlar, Osmanlı topraklarını işgal etmekle meşgul olan Celalîlerin barışçıl bir tutum benimsemelerine yol açtığı gibi, İran Celalîlerini de dağınık gruplar halinde topraklarına dönmeye zorlamıştır. Ancak yaptıklarına göre umutları kalmamış, Mehmed Paşa ve Kara Said gibileri İran'da kalmayı tercih etmişlerdir. “Celalî” terimi, siyasi bir terminolojydi ve bu grup İran'da tek bir siyasi liderliğe sahip merkezi bir teşkilat olarak görünmüyordu (Raznahan, 2001: 13). Safevi hükümetinin Celâlîlere ev sahipliği yapması ekonomik masraftan ziyade pek çok faydalı ve siyasi başarı

olarak algılanamaz. Ayrıca uzun müddet içerisinde Celali aşiretlerinin liderleri arasındaki çekişmeler ve güç davası, onların birlikteliğini de bozmuştur. Celâlilerin o dönem İran’da iskân bulmaları Safevi içinde büyüyen aşiret krizini hızlandırdı. Şah Abbas, Anadolu’da iki cephede çarpışmak zorunda kalan Celalî’nin peş peşe ve geniş kapsamlı isyanlarını kullanarak Osmanlı hükümetini zor duruma soktu. Böylece Osmanlılara bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri alarak Bağdat’ı kuşattı (Türkmen, 2008: 801).

Sonuç

İran’da Şiiliğin resmi mezhep ilan edilmesiyle birlikte, İran-Osmanlı Devleti arasındaki uzun süredir var olan kültürel yakınlıklar zayıflamaya başlamıştır. Bu durum, Safevi Hanedanı’nın Şiiliği benimsemesi ve İran’ın tek meşru dini olarak ilan etmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak, bu değişikliklere rağmen, İranlı Sünniler arasında herhangi bir tepki görülmemiştir.

Osmanlı Devleti ve Özbekler gibi bölgede uzun süre Sünni mezhebiyle hüküm süren devletler, güçlü bir Şii hükümetinin varlığından hoşnut olmamıştır. Bu dönemde, siyasi ilişkileri gölgeleyen bir faktör; yerel unsurlar, şehzadeler ve isyancı aşiretlerin rakip ülkeye sığınması ve bu hükümetlerin kendi mültecileriyle ilişkilerini geliştirmesiydi. Bu durum, ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri karmaşıklaştırmış ve gerilimi artırmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti, Şii bir hükümetin güçlenmesiyle İran’ın etkisini dengelemek amacıyla politikalarını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Özbekler de bölgedeki siyasi dengelerin değişmesiyle uğraşmıştır. Yerel liderlerin, şehzadelerin ve isyancı aşiretlerin sığınmasıyla birlikte, bu devletler kendi mültecileriyle ilişkilerini yeniden değerlendirmek ve İran’ın etkisini kontrol altında tutmak zorunda kalmışlardır.

Bu dönemdeki siyasi karmaşıklık, bölgedeki ilişkilerin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Her iki taraf da birbirine karşı güvensizlik duymaya başlamış ve bu durum çatışmalara yol açabilecek gerilimlere neden olmuştur. Böylece bu dönemdeki siyasi ilişkiler, yerel unsurların, şehzadelerin ve isyancı aşiretlerin rakip ülkeye sığınması ve bu hükümetlerin kendi mültecileriyle ilişkilerini değiştirmesi gibi faktörlerle gölgelenmiştir.

Bu tarihlerde hükümet sistemindeki çatışmalar, şehzadelerin taht kavgası gibi faktörler onları rakip hükümetlere doğru itmiştir. Bunun gibi şehzadeler ve isyancılar rakipleriyle savaşmak için gerekli gücü sağlayamadıkları için düşmanla işbirliği yapmaya çalışmıştır. İşte araştırmada konumuz olan Safevi Devleti, mültecilerin varlığından faydalanarak siyasi bir üstünlük sağlamaya ve rakibi Osmanlı’ya karşı bu süreçten faydalanmaya çalışmıştır.

Şah Abbas döneminde, Safevi-Osmanlı hükümetleri arasındaki bu sığınmanın sonuçları ve etkileri arasında, İran ile Osmanlılar arasında Han Ahmet Gilani ve Celâlilerin sığınmasından kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlar, İran'ın batı bölgelerinde yaygın bir şekilde tahribata sebep olmuştur. İran ile Osmanlı arasında bazı bölgelerin İran'dan ayrılmasına yol açan ve iki ülke arasında uzun süre devam eden savaşları bir noktada sona erdiren (1590) "İstanbul Barış Antlaşması"nın imzalanması ile siyasal çekişmeler kısmen durmuştur. Bu çalışma Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki meselelerde mülteci sorununun bir kriz haline geldiğini ve bu durumun iki ülkenin dış politikasını şekillendirdiğini göstermektedir. Ayrıca ilticalar, iç meselelerin zamanla Osmanlı ile Safevi arasında bir dış sorun haline dönüştüğünü kanıtlamaktadır.

Kaynakça

- Akbatur, F. (2011). Çocuk Hakları Sözleşmesi Işığında Mültecilik ve Çocuklar. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 16(1-2), 1-18.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2011). Gilân Sorunu ve Osmanlı-Safevi Devletleri Arasındaki Yazışmalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(49), 1-12.
- Bakır, N. (2017). Nakş ve Ehemmiyyet-i Tayfe-i Ustaclu der Astane-i Hükümet-i Safevi, Dehli Aligarh Üniversitesi, İkinci Uluslararası Oryantalizm Bidel Dehlevi Konferansı Tebliği.
- Bazgir, F. ; Sevageb, C. (1394 Şemsi/2015). Nakş-i Şamluha der Tesis ve Tedavüm-i Devlet-i Safeviyye (H.906-984). *Pejuhişha-i Tarihi Dergisi*, 7, 19-48.
- Bazin, M. (2022). Kazvin. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 25). Ankara: TDV.
- Behnamfar, M. (1390 Şemsi/2011). Penahendegi-i Siyasi Der Devre-i Safeviyye, (Mutalia-Moreddi-i: Şehzade Murat Osmai, *Feslname-i Tarih-i Revabit-i Harici*, 49, 37-58.
- Caşın, M. (2013). *Modern Uluslararası Hukukun Temel Esasları* (Cilt: 2). İstanbul: Yedi Tepe Üniversitesi Yayınevi.
- Çalık, T. (2015). Sığınma Hakkının Korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), 117-146.
- Esterabadi, S. (1364 Şemsi/1985). *Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi*. Tahran: İntişarat-i İlmi.
- Fahrai, İ. (1354 Şemsi/1975). *Gilan Der Güzergâh-i Zaman*. Tahran: Cavidan Yayınları.
- Fahte Cubne, K. (1383 Şemsi/2004). *Koronoloji-i Tarih-i Gilan*. Reşt: Gilekan.
- Felsefi, N. (1339 Şemsi/1960). *Zindegani-i Şah Abbas-i Evvel* (Cilt:3). Tahran: Bünyad-i Ferhang-i İran Yayınları.
- Gündüz, T. (2008). Safeviler. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 35). İstanbul: TDV.
- Gündüz, T. (2010). Şah İsmâil. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 38). İstanbul: TDV.
- Huart, C. (1945). Gilan. İslam Ansiklopedisi (Cilt: 4). İstanbul: MEB.
- İlgürel, M. (1993). Celâlî isyanları. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 7). İstanbul: TDV.
- İlgürel, M. (2001). Karayazıcı Abdülhalim. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 24). İstanbul: TDV.
- İlgürel, M. (1998). Ahmed I. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 2). İstanbul: TDV.
- İlgürel, M. (2001). Kalenderoğlu Mehmed. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 24). İstanbul, Turkey: TDV.

- Müneccim Yezdi, M. (1366 Şemsi/1987). *Tarih-i Abbas'ı (Rüzname-i Molla Celal)*. Tahran: Vahid Yayınları.
- Nevai, A. (1350 Şemsi/1970). *Şah Tehmasb Safevi*. Tahran: Bünyad-i Ferhang-i İran Yayınları.
- Parsadust, M. (1388 Şemsi/2009). *Şah Abbas-i Evvel (Cilt: I)*. Tahran: Sahami-i İntişar Yayınları.
- Penahi, A. (1391 Şemsi/2012). *Karkerd-i İctimai ve Siasi-i Kiyaiyan Der Gilan (Be Nigereş-i ber Revabit-i Anan ba Hükümet-i Safeviye*. Reşt: Danişgah-i Reşt Yayınları.
- Raznahan, H. (1380 Şemsi/2001). *Şah Siyuni, Celaliyan ve Hükümet-i Safeviyye. Amuziş-i Tarih Dergisi*, 8, 12-17.
- Seccadi, S. (1369 Şemsi/1990). *Han Ahmet Gilani Mecmua Makalat-i İran Şinasi*. Reşt: Taati Yayınları.
- Sümer, F. (1989). *Akkoyunlular. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Cilt: 2)*. İstanbul: TDV.
- Sümer, F. (1371 Şemsi/1992). *Nakş-i Türkan-i Anatoli Der Teşkil ve Tose-i Devlet-i Safevi*. Tahran: Gostere Yayınları.
- Türkmen, İ. (1987 Şemsi/2008). *Tarih-i Alem Ara-i Abbasi (Cilt: 2)*. Tahran: Emirkebir Yayınları.

İnternet Kaynakları

([http://www.tbmm.gov.tr/komisyon /insanhaklari /pdf01/179-199.pdf](http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/179-199.pdf), Erişim Tarihi: 10.02.2024).